

శ్రీకృష్ణపరంబ్రహ్మణే నమః

శ్రీ స్వారాజ్య భగవద్గీతా

అథ అష్టమోధ్యాయః - అక్షర పరబ్రహ్మయోగః

ఎనిమిదవ అధ్యాయము - అక్షర పరబ్రహ్మ యోగము

అర్జున ఉవాచ:- అర్జునుడడిగెను.

శ్లో॥ కిం తద్రూపా? కిమధ్యాత్మం? కింకర్మ? పురుషోత్తమ ।
అధిభూతంచ కిం? ప్రోక్త మధిదైవం కిముచ్యతే ॥ 1

కిమ్, తత్, బ్రహ్మ, కిమ్, అధ్యాత్మమ్, కిమ్, కర్మ, పురుషోత్తమ,
అధిభూతమ్, చ, కిమ్, ప్రోక్తమ్, అధిదైవమ్, కిమ్, ఉచ్యతే.

శ్లో॥ అధియజ్ఞః కథం కోఽత్ర దేహేస్మి నృధుసూదన ।
ప్రయాణకాలేచ కథం జ్ఞేయోఽసి నియతాత్మభిః ॥ 2

అధియజ్ఞః, కథమ్, కః, అత్ర, దేహే, అస్మిన్, మధుసూదన,
ప్రయాణకాలే, చ, కథమ్, జ్ఞేయః, అసి, నియత ఆత్మభిః.

టీ॥ పురుషోత్తమ = కృష్ణా!, తత్ = ఆ, బ్రహ్మ = బ్రహ్మము, కిం = ఏది? అధ్యాత్మం = అధ్యాత్మము, కిం = ఎట్టిది? కర్మ = కర్మము, కిం = ఏది? అధిభూతం = అధిభూతము, కిం = ఏది? ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది, మధుసూదన = కృష్ణా!, అస్మిన్ = ఈ, దేహే = దేహమునందు, అధియజ్ఞః

= అధియజ్ఞుడు, కః = ఎవడు? అత్ర = ఈ విషయము, కథం = ఎట్లు? ప్రయాణకాలేచ = ప్రయాణ కాలమునందు, నియతాత్మభిః = నియమింపబడిన మనస్సుగల వారిచేత, కథం = ఎట్లు, జ్ఞేయః = తెలియతగినవాడవు, అసి = అయివున్నావు.

తా॥ కృష్ణ! బ్రహ్మము, అధ్యాత్మము, కర్మ. అధిభూతము, అధిదైవము, ఈ దేహమునందలి అధియజ్ఞుడు ఇవన్నిటిని విశదముగా తెలియజేయుము. ప్రయాణకాలమున మనస్సును నియమించినవారిచే నెట్లుతెలియదగిన వాడవగుచున్నావో యెఱిగింపుము.

వి॥ ఆ బ్రహ్మమేది? అధ్యాత్మ మెట్టిది? కర్మ యనగా నేది? అధిభూత మనగా నేది? ఈ దేహమునం దధియజ్ఞుడెవడు? ఈయంశముల గ్రహించు విధమెట్లు? ప్రయాణకాలమనగా నేది? నియమింపబడిన మనస్సుగల బ్రహ్మనిష్ఠు లాదేవుని నెట్లెఱుగుదురు?

శ్రీ భగవానువాచః - శ్రీకృష్ణుడు చెప్పెను.

శ్లో॥ అక్షరం బ్రహ్మ పరమం స్వభావోఽధ్యాత్మముచ్యతే ।

భూతభావోద్భవకరో విసర్గః కర్మసంజ్ఞితః ॥

3

అక్షరమ్, బ్రహ్మ, పరమమ్, స్వభావః, అధ్యాత్మమ్, ఉచ్యతే,
భూత భావ ఉద్భవకరః, విసర్గః, కర్మసంజ్ఞితః.

టీ॥ అక్షరం = నాశనములేనిదియు, పరమం = శ్రేష్ఠమైనదియును నైన దేదో అదే, బ్రహ్మ = బ్రహ్మము, స్వభావః = స్వభావమే, అధ్యాత్మం = అధ్యాత్మమని, ఉచ్యతే = చెప్పబడును. భూత = ప్రాణుల, భావ = స్వభావముల యొక్క, ఉద్భవకరః = పుట్టుకను కలుగజేయుచున్న (సంకల్పములయొక్క), విసర్గః = త్యాగము, కర్మసంజ్ఞితః = కర్మయనెడు పేరుగలది.

తా॥ నాశనము లేనిదియును, ఉత్కృష్టమైనదేదో అదే బ్రహ్మము. కార్య వర్గమును, కారణ సంఘమును అతిక్రమించి ప్రవర్తించుచున్న తత్త్వము అధ్యాత్మనుని భాగవతమున నున్నది. అట్టి స్వభావమే అధ్యాత్మము. సంకల్పముల చేతనే ప్రాణికోట్ల స్వభావములు కలుగుచున్నవి. ఇట్టి సంకల్పములను త్యాగము చేయుటే కర్మ.

వి॥ నిద్రలోను, యోగనిద్రలోను పడిపోవునదంతయు క్షరము. అన్ని యుపదిపోగా మిగిలిన బ్రహ్మానందమే ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మము. గురుసూటిని మఱచినపుడంతఃకరణ వృత్తులు బహిర్ముఖముగను, అంతర్ముఖముగను ప్రవర్తించు స్వభావమే అధ్యాత్మము. బహిర్ముఖ వృత్తిచే గోళకముల తమతమ కార్యముల చేయునట్లు ప్రేరేపించు శక్తియే స్వభావము, అంతర్ముఖ వృత్తి కలిగినపుడు దేవునివైపు తిరుగు నంతఃకరణవృత్తియు స్వభావమైయున్న అధ్యాత్మము. కార్యవర్గంబును కారణ సంఘము నధికరించి చరించు తత్త్వ మధ్యాత్మ మనబడునని భాగవతము. ఇట్టి స్వభావమునుగూడ నధ్యాత్మమే. ఇది యంతర్ముఖవృత్తి.

మాతృభూతః = తల్లితో సమానుడు, పితృభూతః = తండ్రితో సమానుడు, భూయత ఇతి భూతః, భూయతే = పొందబడునది, ఇతి, భూతము, భవతీతి భూతం, భవతి = కలుగునది భూతము, భూప్రాప్తా, భూసత్తాయాం, భావ్యతేస్మభూతం, భూప్రాప్తా, భావ్యతేస్మ = పొందబడినది, భూతము, భవతి ఇష్టం ప్రాప్నోతీతి భూతః, ఇష్టం = ఇష్టమును. భవతి = ప్రాప్నోతి = పొందునది, భూతము, భావము = ఉనికి, భవనం భావః, భవనం = ఉండుట, పుట్టుట, భావము, భవతీతి భావః, భవతి = పుట్టునది, ఉండునది, ఇతి, భావము. ఉద్భవన ముద్భవః, ఉద్భవనం = ఉద్భవించుట, విసృజ్యతే విసర్జనం, సృజవిసర్గే, విసృజ్యతే = విసర్జనం = ధనాదుల విడుచుట, భూత = ప్రాణులకు, ఉద్భవః = పుట్టుకను, కరః = కలుగచేయుచున్న సంకల్ప ప్రవాహముయొక్క, విసర్గః = త్యాగము, కర్మ

= కర్మయోగమనెడు, సంజ్ఞితః = పేరొందబడినది, ప్రాణుల జన్మ హేతువగు సంకల్ప త్యాగము కర్మయోగముచే కలుగును. కర్మయోగమే కర్మయను పేరుతో చెప్పబడినది.

శ్లో॥ అధిభూతం క్షరోభావః పురుష శ్చాధిదైవతమ్ ।

అధియజ్ఞోఽహమేవాత్ర దేహే దేహభృతాం వర ॥ 4

అధిభూతమ్, క్షరః, భావః, పురుషః, చ, అధి దైవతమ్,
అధియజ్ఞః, అహమ్, ఏవ, అత్ర, దేహే, దేహభృతామ్, వర.

టీ॥ దేహభృతాం వర = దేహధారులలో శ్రేష్ఠుడా! అధిభూతం = అధిభూతము, క్షరః+భావః = నశించు స్వభావముగలది. అధిదైవతంచ = అధిదైవతము, పురుషః = పురుషుడు; అత్ర = ఈ, దేహే = దేహమునందు, అధియజ్ఞః= అధియజ్ఞుడను, అహం+ఏవ = నేనే.

తా॥ అర్జునా! నశించునట్టి దంతయును అధిభూతము. స్థూల సూక్ష్మ కారణములు నశించునవి. పురుషుడనబడు క్షేత్రజ్ఞుడు అధిదైవతము. అధియజ్ఞుడను నేనే.

వి॥ గాఢనిద్రలో సూక్ష్మశరీరము తన యింద్రియములతోకూడ లయమగును. ఇట్లు నశించు స్వభావముగల యింద్రియాత్మక సూక్ష్మ శరీరమును, గోళకాత్మక స్థూలశరీరమును క్షరమగు నధిభూతము, పురమనబడు శరీరముననుండు ప్రత్యగాత్మతో మిశ్రమైయున్న జీవుడధిదైవతము. ప్రత్యక్పరమాత్మల కభిన్న బ్రహ్మమే అధియజ్ఞము. ఈ దేహమునందే అధిభూతాధి దైవాధి యజ్ఞములున్నవి. మనదేహమునంది మూటిని భగవద్గీతలో నివిధముగా చెప్పబడి యున్నది. సూక్ష్మదృష్టి గీతార్థమును గ్రహింపవలయును.

శ్లో॥ అన్తకాలే చ మామేవ స్మరన్ముక్త్యా కళేబరమ్ ।

యఃప్రయాతి స మద్భావం యాతి నాస్త్వత్ర సంశయః ॥ 5

అంతకాలే, చ, మామ్, ఏవ, స్మరన్, ముక్త్యా, కళేబరమ్,

యః, ప్రయాతి, సః, మత్ భావమ్, యాతి, న, అస్తి, అత్ర, సంశయః.

టీ॥ యః = ఎవడు, అంతకాలేచ = నశించునట్టి కాలమునందు, మాం+ఏవ = నన్నే, స్మరన్ = స్మరించుచున్నవాడై, కళేబరం = స్థూలశరీరమును, ముక్త్యా = విడిచి, ప్రయాతి = ప్రయాణము చేయుచున్నాడో, సః = ఆతడు, మద్భావం = నా యునికిని, యాతి = పొందుచున్నాడు; అత్ర = ఈ విషయమున, సంశయః = సంశయము, న+అస్తి = లేదు.

తా॥ ఎవడు కాలమువంటిదగు శ్వాస నశించునప్పుడు పరమాత్మనగు నన్నే స్మరించుచు స్థూల శరీరమును విడిచి ప్రయాణము చేయుచున్నాడో ఆతడు నా సచ్చిదానందమైన యునికిని పొందుచున్నాడు ఈ విషయమున సంశయములేదు.

వి॥ అమతినాశం గచ్ఛతీత్యంతః, అమతిగత్వాదౌ, అమతి = నాశం, గచ్ఛతి = నాశము నొందునది, అంత్యతే బధ్యతేత్ర అంతః, అతి అదిబంధనే, అత్ర = దీనియందు, అంత్యతే = బధ్యతే = బద్ధుడగును. కనుక, అంతము. కలయతి ధర్మాధర్మాణా మాయుషోవా సంఖ్యానాం కరోతీతి కాలః. కలశబ్ద సంఖ్యానయోః, ధర్మ+అధర్మాణాం = ధర్మాధర్మములనైనను, ఆయుషః వా = ఆయువునైనను, కలయతి = సంఖ్యానాం కరోతి = లెక్కపెట్టు నది, ఇతి = కనుక, కాలము, కలయతి ప్రాణిన ఇతి కాలః, ప్రాణినః = ప్రాణులను, కలయతి = పోద్రొబ్బునది. ఇతి, కాలము. ఆదానాద్యుపయోగి తయా కళే కరే బరం వరం కళేబరం, రళయోర్వ బయోశ్చాభేదః, ఆదాన = పుచ్చుకొనుట, ఆది = మొదలైన క్రియలకు, ఉపయోగితయా =

ఉపయోగించుట చేత, కళే = కరే = హస్తమందు, బరం = వరం = శ్రేష్ఠమైనది, ఇతి, కళేబరము = శరీరము.

స్థూలశరీరమున శ్వాస ఆడుట చేతనే మార్పునొందుచున్నది. ఇరువదియొక్క వేయి యాఱు నూర్ల హంసలు సంచరించినచో నొక దినము. ఇట్లు మన యాయువు గడచుచుండగా స్థూల శరీరము మార్పు నొందుచుండును. శరీరాకార పరిణామమును బట్టి యితని స్థూలమున కిన్ని సంవత్సరముల యాయువు గడచినదని యూహింపవచ్చును. గురు సూటీలో కాలమువంటి శ్వాస లయమగుటయే అంతకాలము. అంతకాలమనగా చావుకాదు. శ్వాసయే కాలము కనుక హంసలయమే అంతకాలము. కాల మంతమగుచుండగా బ్రహ్మమును స్మరించుట యగును. “చింతాస్మృతి రాధానాం” చింత్యతే చింతా, చితిస్మృత్యాం, చింత్యతే = చింతించుట, చింత, స్మరణం స్మృతిః, స్మృ ఆధ్యానే, స్మరణం = స్మరించుట, స్మృతి ఆధ్యాయతే ఆధ్యానం, ధైచింతాయాం, ఆధ్యాయతే = చింతించుట, ఆధ్యానము, కాలాంతము కలుగుచుండగా బ్రహ్మను సంధానమేర్పడును. అప్పుడీ స్థూలశరీర మూడిపోవును. ఇట్టి సంభవించు ప్రయాణము చేయువాడు బ్రహ్మమునే పొందును. ఇవ్విషయమున సందేహమేలేదు.

శ్లో॥ యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరమ్ ।

తం తమేవైతి కౌన్తేయ! సదా తద్భావ భావితః ॥

6

యమ్, యమ్, వా, అపి, స్మరన్, భావమ్, త్యజతి, అన్తే, కళేబరమ్, తమ్, తమ్, ఏవ, ఏతి, కౌన్తేయ, సదా, తత్ భావ భావితః.

టీ॥ కౌంతేయ = అర్జునా ! యః = ఎవడు, అంతే = అంతమునందు, యం యం భావం = ఏయే భావమును, స్మరన్ = స్మరించుచున్నవాడై, కళేబరం = స్థూలశరీరమును, త్యజతి = వదలుచున్నాడో, సః = వాడు. సదా = ఎల్లప్పుడును, తత్ భావ భావితః = ఆ భావమునే తలంచినవాడై, తం+తం+ఏవ = ఆయా భావమునే, ఏతి = పొందుచున్నాడు.

అర్జునా! కాలాంతమున యే భావమును స్మరించుచు శరీరమును విడుచుచున్నాడో వాడెల్లప్పుడును ఆ భావమునే తలంచు వాడగుటచే ఆ భావమునే పొందుచున్నాడు.

వి॥ మరణించినపుడు మనమెట్టి భావముతో శరీరమును వదలుదుమో అట్టి భావమునే పొందుదుము. నిద్రయు, మరణమును నొక పోలికయే, కనుకనే నిద్రించునపుడొకసారి గురుమంత్రమును, మూడుసార్లు పంచాక్షరిని అనుకొని గురుకీలుపై నిగాయుంచి కొంత సేపుండి నిద్రవచ్చినట్లు సూచనయైనపుడా సూటిలోనే శయనింప వలయును, అదే శ్వాసపై నిగాతోనే జ్ఞప్తియున్నంతసేపు నుండవలయును. ఇట్లుండగా తనంతకుతానే నిద్రవచ్చును. ఈ కీలుతోనే నిద్రించినచో పిశాచనిద్ర పోయి యోగనిద్ర వచ్చును. ఇట్లు గురుకీలుతోనే నిద్రించు నలవాటేర్పడినచో మరణించునపుడు యోగనిద్రతో జీవన్ముక్తులమగుదుము. బ్రహ్మనిష్ఠలో శరీరమును వదలుటయుకలదు. తన్మయత్వముతో శరీరమును మఱచుటకు శరీరమును వదలుట యని గమనింపవలయును, మరణించునపుడును శరీరమును వదలుచున్నాము. సందర్భాను సారముగా అర్థము చేసికొనవలయును.

శ్లో॥ తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మా మనుస్మర యుధ్య చ ।

మయ్యర్చిత మనోబుద్ధి ర్మామేవైష్య స్య సంశయః ॥

7

తస్మాత్, సర్వేషు, కాలేషు, మామ్, అనుస్మర, యుధ్య, చ,
మయి, అర్చిత మనః బుద్ధిః, మామ్, ఏవ, ఏష్యసి, అసంశయః.

టీ॥ తస్మాత్ = అందువలన, సర్వేషు = సమస్తమైన, కాలేషు = కాలములందును, మాం = నన్ను, అనుస్మర = అనుసరించి స్మరింపుము. యుధ్య చ = యుద్ధము చేయుము. మయి = నాయందు. అర్చిత = అర్చింపబడిన, మనోబుద్ధిః = మనోబుద్ధులు గలవాడవై, మాం+ఏవ = నన్నే, ఏష్యసి = పొందగలవు, అసంశయః = సంశయమేలేదు.

తా॥ అందువలన అన్ని కాలములందును నన్నే అనుసంధింపుము. ఇట్టి సమయమున తోచునట్టి సర్వసంకల్పములను సంహరించునట్టి యుద్ధ మొనర్చుము, అప్పుడు నీ మనోబుద్ధులు నా కర్పితమగును. నాయందు అర్పింపబడిన మనో బుద్ధులుగల నీవు పరమాత్ముడనగు నన్నే పొందగలవు. సంశయము విడిచి బ్రహ్మనుసంధాన మొనర్చుము.

వి॥ నిద్రనుండి మేల్కొని వ్యవహరింతుము. వ్యవహరించునపుడు కూడ అపుడపుడు విశ్రాంతి యుండును. విశ్రాంతి దొరికినపుడెల్లను గురుమంత్ర ప్రణవ పంచాక్షరీ మంత్రము లనుకొనవలసిన పనిలేదు. ఊరక గురుకీలులో నుండవలయును. ఇట్లు విశ్రాంతి దొరికినపుడెల్లను గురుకీలులో నుండుటే మన పని. కనుకనే సర్వకాలము లందును గురుసూటిలో నుండుటే, బ్రహ్మను సంధాన మొనర్చుచు జ్ఞానయుద్ధ మొనరించుడని భగవద్గీత మేల్కొలుపుచున్నది. మనోబుద్ధులను దేవునికర్పించినచో దేవునిలో లీనమగుదుము. సందేహమేలేదు.

శ్లో॥ అభ్యాసయోగ యుక్తేన చేతసా నాన్యగామినా ।

పరమం పురుషం దివ్యం యాతి పార్థా నుచింతయన్ ॥ 8

అభ్యాస యోగయుక్తేన, చేతసా, న, అన్యగామినా,
పరమమ్, పురుషమ్, దివ్యమ్, యాతి, పార్థ, అనుచింతయన్.

టీ॥ పార్థ = అర్జునా! అభ్యాసయోగయుక్తేన = అభ్యాసయోగముతో కూడినదియును, న + అన్యగామినా = బ్రహ్మము తప్ప యితరమైన దానియందు ప్రవర్తింపనిదియును నయిన, చేతసా = బుద్ధిచేత, అనుచింతయన్ = అనుసంధించుచు, దివ్యం = దివ్యమైన, పరమం = ఉత్కృష్టమైన, పురుషం = పురుషుడగు ప్రత్యగాత్మను, యాతి = పొందుచున్నాడు.

తా॥ అభ్యాసయోగముతో కూడుకొన్నట్టియు, బ్రహ్మమునకంటె నితరమును పొందనట్టియు, బుద్ధిచేత బ్రహ్మనుసంధానము చేయుచు శ్రేష్ఠమైనట్టియు, దివ్యమైనట్టియు పురుషుడగు ప్రత్యగాత్మను పొందుచున్నాడు.

వి॥ స్థూలశరీర శ్వాసకుండలినీ సంకల్పమనోబుద్ధి జీవేశులను క్రమ క్రమముగా బ్రహ్మనిష్ఠలో దాటుచుండగా బ్రహ్మమును సమీపించుచుండుము. కనుక గురుకీలులో శ్రద్ధగా నుండుటే బ్రహ్మనుసంధానము, బ్రహ్మను చింతనమును నగును. బ్రహ్మనిష్ఠాభ్యాసము చేయుచుండగా తొలుత కష్టముగా కనబడి పిదప సహజమగును. కనుక అభ్యాసయోగయుక్తలము కావలయును. అభ్యాసయోగ పరిపక్వముచే మనసు ప్రకృకుపోక దేవునందే నిలుచును. అప్పుడు శ్రేష్ఠమైనట్టియు, దివ్యమైనట్టియు, పురుషుడగు బ్రహ్మమును బొందుదుము.

శ్లో॥ కవిం పురాణ మనుశాసితార మణోరణీయాంస మనుస్మరేద్యః

సర్వస్య ధాతార మచిన్త్యరూప మాదిత్యవర్ణం తమసఃపరస్తాత్॥ 9

కవిమ్, పురాణమ్, అనుశాసితారమ్, అణోః అణీయాంసమ్, అనుస్మరేత్, యః సర్వస్య, ధాతారమ్, అచిన్త్య రూపమ్, ఆదిత్యవర్ణమ్, తమసః, పరస్తాత్.

టీ॥ కవిం = సర్వజ్ఞుడును, పురాణం = సనాతనుడును, అనుశాసితారం = నియంతయును, అణోః = అణువుకంటె, అణీయాంసం = అణువైనవాడును, సర్వస్య = సర్వమునకును, ధాతారం = ధాతయును, అచిన్త్యరూపం = ఊహింప శక్యముగాని స్వరూపుడును, ఆదిత్యవర్ణం = సూర్యకాంతిగలవాడును, తమసః = చీకటికంటె, పరస్తాత్ = వేఱైనవాడును, అయిన పురుషుని, అనుస్మరేత్ = నిత్యము ధ్యానించవలెను.

తా॥ సర్వజ్ఞుడును శాశ్వతుడును, సూర్యచంద్రవాయు జలాదులనన్నిటిని తమ తమ నియమము లందుండునట్లు శాసించువాడును, సూక్ష్మ వస్తువులన్నిటికంటెను సూక్ష్మమైనవాడును, సర్వమునకును ధారకుడును, ఊహింప శక్యముగాని స్వరూపుడును అయిన దివ్య పురుషుడును, చీకటిని సూర్యుడు పోగొట్టినట్లు అజ్ఞానమును పోగొట్టు జ్ఞానస్వరూపుడును నయిన దివ్యపురుషుడగు పరమాత్మ స్వరూపుని నిత్యము ధ్యానింప వలయును.

వి॥ కవతే చాతుర్యేణ కవిః కబ్బవర్ణే, వబయోరభేదః, చాతుర్యేణ = చాతుర్యముచేత, కవతే = వర్ణించువాడు, కవి. “పురాణప్రతనప్రత్న పురాతన చిరంతనాః.” పురాభవతీతి పురాణః, పురా = పూర్వముందు, భవతి = పుట్టునది, కనుక, పురాణము, పురాతనము, ప్రతనము, ప్రత్నము. చిరంతనము, ప్రాగ్భవం ఇతి ప్రతనః, ప్రాక్ = పూర్వమున, భవం = పుట్టినది, ఇతి, ప్రతనము, ప్రత్నము, చిరంభవతీతి చిరంతనః, చిరం = పూర్వకాలమున, భవతి = పుట్టినది, ఇతి, చిరంతనము. శాస్యతే అనేన శాసనం. అనేన = దీనిచే, శాసనం = ఆజ్ఞాపింపబడును, శాసు అను శిష్టా. అనుశాసితా = ఆజ్ఞాపించువాడు. అణయతి కాంస్యాదికమిత్యణుః, అణశబ్దే. కాంస్యాదికం = కంచు మొదలైన దానిని, అణయతి = మ్రోయించునది. ఇతి, అణువు = కొంచెమైనది, అతిశయే నాణురణీయః, అతిశయేన = మిక్కిలి, అణీయః = కొంచెమైనది. అణీయము అణుత్వాదణుః, అణుత్వాత్ = సూక్ష్మమైనదగుటవలన, అణువు. అనుస్మృతి = అనుసరించిన జ్ఞాపకము.

సర్వం దధాతీతి ధాతా. దుధార్జ్ ధారణ పోషణయోః సర్వం = సమస్తమును, దధాతి = ధరించువాడు, పోషించువాడు, ఇతి, ధాత. చింత్యతే చింతా, చితిస్మృత్యా, చింత్యతే = చింతించుట, చింత. వర్ణ్యతే వర్ణయతి వర్ణః. వర్ణస్తుతౌ, వర్ణ్యతే = కొనియాడబడునది, వర్ణయతి = కొనియాడునది, ఇతి = కనుక, వర్ణము. తామ్యత్యనేనేతి తమః తన్మోహబీజం. తముగ్లానౌ. అనేన = దీనిచేత, తామ్యతి = గ్లానిని, పొందుదురు. తత్ = అది, మోహబీజం = మోహ బీజము.

సర్వమును వ్యాపించియున్నందున, సర్వమును చిత్రముగా నిర్మించువాడును. సర్వమును అనగా సముద్రవాయు సూర్యాదుల హద్దు మీఱకుండునట్లు ఆజ్ఞాపించువాడును, అణువుకంటె అణువైనవాడును, బ్రహ్మము ననుసరించి అనుసంధించువాడును, శబలబ్రహ్మమై సర్వమును

ధరించువాడును, తన్ను దాను చింతన చేయువాడును, సూర్యునివలన చీకటి యణగినట్లు అవిద్యను పోగొట్టువాడును, చీకటికి వెలుగువంటి వాడును నగు దివ్యపురుషుడగు బ్రహ్మమును ధ్యానింపవలెను.

**శ్లో॥ ప్రయాణకాలే మనసాఽచలేన భక్త్యా యుక్తో యోగబలేన చైవ ।
భ్రువోర్మధ్యే ప్రాణ మావేశ్య సమ్యక్ స తం పరం పురుష ముపైతి దివ్యం॥ 10**

ప్రయాణకాలే, మనసా, అచలేన, భక్త్యా, యుక్తః, యోగ బలేన, చ, ఏవ,
భ్రువోః, మధ్యే, ప్రాణమ్, ఆవేశ్య, సమ్యక్, సః, తమ్, పరమ్, పురుషమ్, ఉపైతి, దివ్యమ్.

టీ॥ ప్రయాణకాలే = ప్రయాణకాలమునందు, అచలేన = చలించని, మనసా+చ = మనస్సుతో, భక్త్యాచ = భక్తితో, యోగబలేన+చ = యోగబలము తోడను, యుక్తః = కూడినవాడై, భ్రువోః+మధ్యే = రెండు కనుబొమల మధ్యయందు, ప్రాణం = ప్రాణవాయువును. సమ్యక్ = లెస్సగా, ఆవేశ్య = ప్రవేశింపజేసి, తం = ఆ ప్రత్యగాత్మకంటె నభిన్నమైన పరమాత్మను, యః = ఎవడు, అనుస్మరేత్ = అనుసంధానముచేయునో, సః = ఆతడు, దివ్యం = దివ్యమైన, పరం = ఉత్కృష్టుడైన, పురుషం = పురుషుడగు పరమాత్మను, ఉపైతి = పొందుచున్నాడు.

తా॥ బ్రహ్మ నిష్ఠయందు కూర్చుండి బ్రహ్మమునందు లీనమగునట్టి ప్రయాణ కాలమునందు, సూటిపై నిశ్చల మనస్సుతోడను, స్వస్వరూపాను సంధానమనబడు భక్తి చేతను, యోగబలముచేతను కూడినవాడై సంకల్ప నిశ్చయములనబడు కనుబొమల నడిమి ప్రదేశమగు సహజకుంభక స్వరూపమైన పరమశాంత స్వరూపియగు నుదానవాయువునందు ప్రాణవాయువును లెస్సగా, సహజముగా ప్రవేశింపజేసి యెవడైతే బ్రహ్మను సంధాన మొనరించునో ఆతడు బ్రహ్మమును పొందుచున్నాడు.

వి॥ బ్రహ్మనిష్ఠయందు కూర్చుండి, బ్రహ్మమున లీనమగు, తురీయము నుండి తురీయాతీతమునకుబోవు ప్రయాణకాలమునందు, దేవుడొక్కడే

సర్వవ్యాపి కనుక దేవుడు మాత్రమే చలింపనివాడు. ఇట్లచలమైన బ్రహ్మకార వృత్తి నొందినచో మనస్సచలమగును. చలించు అనాత్మాకారవృత్తిగల మనస్సు చంచలముగనే యుండును. అచలమైన మనస్సుచేత, భజ్యతే ఇతి భక్తః, భజ్యతే = ఆశ్రయించువాడు, భక్తుడు. బ్రహ్మమును గురుకీలుచే ఆశ్రయించినవాడై. యుజ్యత ఇతి యోగః, యుజిర్యోగే. యుజ్యతే = కూర్చుబడునది. ఇతి, యోగము. బ్రహ్మమునందు మనసును చేర్చునట్టి గురుసూటియనెడు యోగబలముచే. భ్రమత ఇతి భ్రువౌ, భ్రముఅనవస్థానే. భ్రమతః = చలించునవి, ఇతి = కనుక, భ్రువౌ = రెండు కనుబొమలు. చలించు సంకల్పనిశ్చయములే కనుబొమలు. ఇట్టి ప్రాణాపానములకు బదులు పేర్లైన ద్వంద్వముల మధ్య భాగమున, సహజ కుంభకోదానమగు కైవల్యమయిన భూమధ్యమున ప్రాణమును ప్రవేశింపజేసిన మహాత్ముడు ఆ దివ్యపురుషుడగు బ్రహ్మమును పొందుచున్నాడు.

శ్లో॥ యదక్షరం వేదవిదోవదంతి విశన్తి యద్యతయో వీతరాగాః॥

యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తత్తేపదం సంగ్రహేణ ప్రవక్ష్యే ॥ 11

యత్, అక్షరమ్, వేదవిదః, వదంతి, విశంతి, యత్, యతయః, వీతరాగాః,
యత్, ఇచ్ఛంతః, బ్రహ్మచర్యమ్, చరన్తి, తత్, తే, పదమ్, సంగ్రహేణ, ప్రవక్ష్యే.

టీ॥ వేదవిదః = వేదవిదులు, యత్ = దేనిని, అక్షరం = అక్షరమని, వదంతి = చెప్పుచున్నారో, వీతరాగాః = రాగమును పోగొట్టుకొన్న, యతయః = యతులు, యత్ = దేనిని, విశంతి = ప్రవేశించుచున్నారో, యత్ = దేనిని, ఇచ్ఛంతః = కోరుచున్నవారై, బ్రహ్మచర్యం = బ్రహ్మమునందు చరించు వ్రతమున, చరన్తి = ప్రవర్తించుచున్నారో, తత్ = అట్టి, పదం = స్థానమును, తే = నీకొఱకు, సంగ్రహేణ = సంక్షేపముగా, ప్రవక్ష్యే = (విప్పి) చెప్పుచున్నాను.

తా॥ వేదవిదులు దేనిని నాశనరహితమని చెప్పుచున్నారో, రాగరహితులైన యతులు దేనిని ప్రవేశించుచున్నారో, దేనిని గోరుచు

బ్రహ్మమునందు చరించు వ్రతమును అవలంబించుచున్నారో ఆ స్థానమును నీకొఱకు సంగ్రహించి విప్పి చెప్పుచున్నాను.

వి॥ వేదవిదులు దేనిని నాశరహితమని చెప్పుచున్నారో, రాగములేని యతులు దేనియందు ప్రవేశింతురో, దేనినిగోరి బ్రహ్మచర్యమున ప్రవర్తించుచున్నారో, అట్టి కైవల్య స్థానమునుగూర్చి విప్పి చెప్పబోవు చున్నాను. ఏవస్తువు మన సౌకర్యములను కలిగించు చుండునో యా వస్తువుపై రాగముండును. సర్వమును బ్రహ్మమే యని గుర్తించిన యతులు బ్రహ్మమే యన్ని సౌకర్యముల కలిగించునని తెలిసిన యతులకు నే వస్తువుపైనను రాగముండదు. దేవునిమీద మాత్రమే రాగముండును. బ్రహ్మమునందు జరించుటయే బ్రహ్మచర్యము.

శ్లో॥ సర్వ ద్వాదాణి సంయమ్య మనో హృది నిరుధ్య చ ।

మూర్ధ్నాధాయాత్మనః ప్రాణ మాస్థితో యోగధారణామ్ ॥ 12

సర్వద్వాదాణి, సంయమ్య, మనః, హృది, నిరుధ్య, చ,
మూర్ధ్ని, ఆధాయ, ఆత్మనః, ప్రాణమ్, ఆస్థితః, యోగధారణామ్.

శ్లో॥ ఓమిత్యే కాక్షరం బ్రహ్మ వ్యాహరన్మామనుస్మరన్ ।

యః ప్రయాతి త్యజన్ దేహం స యాతి పరమాం గతిమ్ ॥ 13

ఓమ్, ఇతి, ఏక అక్షరమ్, బ్రహ్మ, వ్యాహరన్, మామ్, అనుస్మరన్,
యః, ప్రయాతి, త్యజన్, దేహమ్, సః, యాతి, పరమామ్, గతిమ్.

టీ॥ యః = ఎవడు, ఆత్మనః = తనయొక్క, సర్వద్వాదాణి = సమస్తేంద్రియ ద్వారములను, సంయమ్య = లెస్సగా నియమించి, మనః = మనస్సును, హృది = హృదయమునందు, నిరుధ్యచ = నిరోధించి, మూర్ధ్ని = మూర్ధము నందు, ప్రాణం = ప్రాణమును, ఆధాయ = ఉంచి, యోగధారణాం = యోగమును ధరించుటయందు. ఆస్థితః = నిలిచినవాడై,

బ్రహ్మ = బ్రహ్మస్వరూపమైన, ఓం ఇతి = ఓం అనెడు, ఏకాక్షరం = ఏకాక్షరమును, వ్యాహరన్ = వ్యాహరించుచు, మాం = నన్ను, అనుస్మరన్ = అనుసంధించుచు, ప్రయాతి = ప్రయాణముచేయుచున్నాడో సః = అతడు, పరమాం = ఉత్కృష్టమైన, గతిం = స్థానమగు మోక్షమును, యాతి = పొందుచున్నాడు.

తా॥ ఎవడు తనయొక్క సర్వేంద్రియ ద్వారములను నియమించి మనస్సును హృదయమునందు నిరోధించి మూర్ధమునందు ఓం అనెడు ప్రణవాక్షరముచే వ్యాహరించుచు (స్థూలము, జాగ్రత్, విశ్వుడు ఈ మూటిని దాటినచో నొక వ్యాహరింపు, ఇట్లే సూక్ష్మము, స్వప్నము, తైజసుడు ఈ మూడిటిని దాటినచో నొక వ్యాహరింపు, కారణము, సుషుప్తి, ప్రాజ్ఞుడు. ఈ మూటిని దాటినచో నొక వ్యాహరింపు. మరల మహాకారణము, తురీయము, కూటస్థుడు ఈ మూడింటిని దాటినచో నొక వ్యాహరింపు. ఈ నాల్గింటిని క్రమక్రమముగా దాటుటే వ్యాహరించుట యగుచున్నది) పరమాత్మనగు నన్ననుసంధానించుచు ప్రయాణము చేయుచున్నాడో అతడు మోక్షము నొందుచున్నాడు.

వి॥ “ద్వార్షారం ప్రతిహారః” వార్యతే నూతన పురుషోఽత్రద్వాః ద్వారం. వృజ్ అవరణే, నూతన పురుషః = క్రొత్తగా వచ్చిన పురుషుడు, అత్ర = దీనియందు, వార్యతే = నివారింపబడును. కనుక, ద్వాః = ద్వారము. ప్రతిహియంతే రుద్ధ్యంతే జనాః అనేనేతి ప్రతిహారః. హృజ్ హరణే, అనేన = దీనిచే, జనాః = జనులు, ప్రతిహియంతే = రుద్ధ్యంతే = అడ్డగించ బడుదురు. ఇతి, ప్రతిహారము = వాకిలి. ‘హృదయం హృత్’, హియత ఇతి హృదయం, హృత్ హృజ్ హరణే, హియతే = హరింపబడునది. ఇతి హృదయము. హృత్ మూర్ఛత్యున్నతో భవతి మూర్ఛా, మూర్ఛా మోహ సముచ్చాయయోః, మూర్ఛతి = ఉన్నతోభవతి = ఉన్నతమైనది, ఋటరషాణాం మూర్ఛా సంస్మృత వ్యాకరణము. ఋ ఋ ట ఠ డ ధ ణ

ర ష అని పలుకునపుడు నాలుక కొన నొక్కెడు పై అంగిలి మూర్ధము, మూర్ధమున నాత్మాగ్నిగలదనియు, దానికి నాభి యాశ్రయమనియు భారతము అరణ్యపర్వమున ధర్మవ్యాదుడు చెప్పెను. ప్రాదేశమాత్ర పురుషనాభి శిఖాచక్రస్థాన మూర్ధమే, ఎవడైతే జ్ఞానకర్మేంద్రియ ద్వారములను లెస్సగా బ్రహ్మానిష్ఠవైపే నియమించి, ఆపోస్థానమగు హృదయాకాశమున మనస్సును నిరోధించి, ప్రక్కకు పోకుండ మనస్సును గురుసూటిపై మాత్రమే యుండునట్లు నియమించి, తన యొక్క ప్రాణమును మూర్ధమగు శిఖాచక్రమున నుంచి, యోగమును ధరించుటయందు నిలిచినవాడై ప్రపంచములో కలిసియున్న శబల బ్రహ్మమే స్వరూపముగాగల ఓంకారమును వ్యాహరించుచు, అకారము, స్థూలము, జాగ్రదవస్థ, విశ్వుడు వీనిని దాటినపుడివి జడములగుటకే అకారవ్యాప్తతని వ్యాహరించుట అనగా నతిక్రమించుట యగును. ఉ సూక్ష్మస్వప్న తైజసుల నతిక్రమణముచే నివి జడములగుట ఉకార వ్యాహరించుట. మ్ కారణ సుషుప్తి ప్రాజ్ఞులను జడములుగా చేయు స్థితియే మకార వ్యాహరించుట. అర్థమాత్మక మహాకారణ తురీయ కూటస్థులు జడమైన స్థితియే అర్థమాత్మక వ్యాహరింపు. ఇట్లన్నిటిని వ్యాహరించి ప్రణవాతీత కైవల్య యోగనిద్ర నొంది, ప్రత్యగాత్మ పరమాత్మ బ్రహ్మములే తానగుటకు బ్రహ్మను సంధానము చేయుచు ప్రయాణముచేసి దేహాత్రయమును విసర్జించునో అతడు మోక్షము నొందును.

శ్లో॥ అనన్యచేతా స్సతతం యో మాం స్మరతి నిత్యశః ।

తస్యాఽహం సులభః పార్థ! నిత్యయుక్తస్య యోగినః ॥ 14

అనన్యచేతాః, సతతమ్, యః, మామ్, స్మరతి, నిత్యశః,

తస్య, అహమ్, సులభః, పార్థ, నిత్యయుక్తస్య, యోగినః.

టీ॥ పార్థ = అర్జునా ! యః = ఎవడు, అనన్యచేతాః = ఇతరమునందు పోనట్టి చిత్తముగలవాడై, సతతం = ఎల్లప్పుడును, నిత్యశః = అనుదినమును మాం = నన్ను, స్మరతి = స్మరించుచున్నాడో, నిత్యయుక్తస్య = యోగారూఢుడయిన, తస్య = ఆతనికి, అహం = నేను, సులభః = సులభుడను.

తా॥ అర్జునా ! ఎవడు అన్య చిత్తములేనివాడై యెల్లప్పుడును నన్ను స్మరించుచున్న యోగారూఢుడయిన మునికి నేను సులభుడను. పరమాత్మనగు నన్ను సులభముగ పొందగలడు.

వి॥ దేవునికంటె నితరమైనది యనాత్మ. అనాత్మపై మనస్సును పోనిచ్చి నచో అన్యముపై చిత్తమునుంచినట్లగును. బ్రహ్మముపై మాత్రమే చిత్తము నుంచినచో అనన్యచేతసుడు. ఇట్టి యనన్య చిత్తుడై, ఎవడైతే నన్నెల్లప్పుడు అనుసంధించుచుండునో, నిత్యయుక్తుడైన యాతనికి కైవల్యస్థిత బ్రహ్మమును పొందుట సులభము.

శ్లో॥ మా ముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయ మశాశ్వతమ్ ।

నాప్పువన్తి మహాత్మాన సంసిద్ధిం పరమాం గతాః ॥ 15

మామ్, ఉపేత్య, పునర్జన్మ, దుఃఖాలయమ్, అశాశ్వతమ్,
న, ఆప్పువన్తి, మహాత్మానః, సంసిద్ధిమ్, పరమామ్, గతాః.

టీ॥ పరమాం = ఉత్తమమైన, సంసిద్ధిం = లెస్సయైన యోగసిద్ధిని, గతాః = పొందిన, మహాత్మానః = మహాత్ములు, మాం = పరమాత్మనగు నన్ను, ఉపేత్య = పొంది, పునః = మరల, దుఃఖాలయం = దుఃఖమునకు స్థానమును, అశాశ్వతం = అశాశ్వతమైన, పునర్జన్మ = పునర్జన్మమును, నాప్పువన్తి = పొందరు,

తా॥ యోగసిద్ధి నొందిన మహాత్ములు నన్నుపొంది దుఃఖాస్పదమును ననిత్యమును నయిన పునర్జన్మ నొందరు.

శ్లో ॥ ఆబ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున ।

మా ముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యతే ॥ 16

ఆబ్రహ్మభువనాత్, లోకాః, పునః, ఆవర్తినః, అర్జున,
మామ్, ఉపేత్య, తు, కౌన్తేయ, పునర్జన్మ, న, విద్యతే.

టీ॥ అర్జున = ఓ అర్జునా ! ఆబ్రహ్మభువనాత్ = బ్రహ్మలోకము వఱకునుగల, లోకాః = లోకములు, పునరావర్తినః = మరలవచ్చునవి, కౌంతేయ = అర్జునా, మాం = నన్ను, ఉపేత్యతు = పొందినచో, పునర్జన్మ = పునర్జన్మము, నవిద్యతే = లేదు.

తా॥ బ్రహ్మాది లోకముల నొందినవారు పునర్జన్మమునకు వత్తురు. పరమాత్మనగు నన్నుపొందినవారికి పునర్జన్మ లేదు.

వి॥ ఉన్నతోన్నతమైన కైవల్య సిద్ధిని పొందిన మహాత్ములు బ్రహ్మమును పొంది మరల దుఃఖాలయమును, అశాశ్వతమునునగు పునర్జన్మనొందరు. బ్రహ్మలోకమగు సత్యలోకము వఱకునుగల పరలోకములు మరల జన్మను కలిగించునవియే. ఇహలోకమునకు రానిచ్చునవియే, బ్రహ్మమును పొందినచో పునర్జన్మ లేదు.

శ్లో॥ సహస్ర యుగపర్యంత మహా ర్యద్ బ్రహ్మణో విదుః ।

రాత్రిం యుగ సహస్రాంతాం తే హోరాత్ర విదో జనాః ॥ 17

సహస్ర యుగపర్యంతమ్, అహః, యత్, బ్రహ్మణః, విదుః,
రాత్రిమ్, యుగ సహస్రాంతామ్, తే, అహః రాత్ర విదః, జనాః.

టీ॥ యేజనాః = ఏ జనులు, అహోరాత్రవిదః = రేయుంబవళ్ళు నెఱిగిన వారో, తే = వారు, బ్రహ్మణః = చతుర్ముఖబ్రహ్మకు, యత్ = ఏది, అహః = పగలో, తత్ = దానిని, సమస్రయుగ పర్యంతం = వేయి యుగముల పరిమితి గల దానినిగను. రాత్రిం = రాత్రిని, యుగసహస్రాంతాం = వేయి యుగముల పరిమితిగల దానినిగను, విదుః = ఎఱుగుదురు,

తా॥ బ్రహ్మకు వేయి యుగములు గడచినచో నవియొక పగలు, రాత్రియు సంతే.

శ్లో॥ అవ్యక్తా ద్వ్యక్తయ స్సర్వాః ప్రభవం త్యహరాగమే ।

రాత్ర్యాగమే ప్రలీయంతే తత్రైవాఽవ్యక్త సంజ్ఞకే ॥ 18

అవ్యక్తాత్, వ్యక్తయః, సర్వాః, ప్రభవంతి, అహఃఆగమే
రాత్రి ఆగమే, ప్రలీయంతే, తత్ర, ఏవ, అవ్యక్త సంజ్ఞకే.

టీ॥ అహః+ఆగమే = పగటి ప్రారంభమునందు, అవ్యక్తాత్ =
అవ్యక్తము నుండి, సర్వాః వ్యక్తయః = సమస్తస్థూల సూక్ష్మ శరీరయుక్త
వ్యక్తులు, ప్రభవంతి = పుట్టుచున్నవి. రాత్ర్యాగమే = రాత్రి కలిగినప్పుడు,
అవ్యక్త సంజ్ఞకే = అవ్యక్తతత్త్వమనెడు పేరుగల, తత్రైవ = దానియందే,
ప్రలీయంతే = లీనమగుచున్నవి.

తా॥ బ్రహ్మయొక్క పగటి ప్రారంభమున అవ్యక్తతత్త్వమునుండి సకల
వ్యక్తులును పుట్టుచున్నవి. బ్రహ్మయొక్క రాత్రియందు సకల వ్యక్తులును
అవ్యక్తమున లీనమగు చున్నవి. సమష్టి కారణ శరీరమే అవ్యక్తతత్త్వము.

వి॥ వేయి మహాయుగములు గడచినచో బ్రహ్మకు పగలు. రాత్రియు
నంతియే, కృత త్రేత ద్వాపర కలియుగములు నాలుగును గడచినచో నొక
మహాయుగము. బ్రహ్మ పగలు రాగా అవ్యక్తతత్త్వమునుండి స్థూలసూక్ష్మ
శరీరములతోకూడిన వ్యక్తులనేకములు పుట్టును. బ్రహ్మరాత్రిరాగా
అవ్యక్తతత్త్వమగు దానియందే వ్యక్తులన్నియు లీనమగును.

శ్లో॥ భూతగ్రామ స్స ఏవాయం భూత్వాభూత్వా ప్రలీయతే ।

రాత్ర్యాగమేఽవశః పార్థ! ప్రభవ త్యహరాగమే ॥ 19

భూతగ్రామః, సః, ఏవ, అయమ్, భూత్వా, భూత్వా, ప్రలీయతే,
రాత్రి ఆగమే, అవశః, పార్థ, ప్రభవతి, అహః ఆగమే.

టీ॥ పార్థ = అర్జునా!, భూతగ్రామః = జీవరాశి, సః+ఏవ+అయం
= ఆ యీ జీవరాశి, అవశః = వశములేక, రాత్ర్యాగమే = రాత్రి వచ్చినపుడు,
ప్రలీయతే = లీనమగుచుండును, అహః+ ఆగమే = పగలు వచ్చినపుడు,
ప్రభవతి = పుట్టుచున్నవి, భూత్వా భూత్వా = పుట్టి పుట్టి, ప్రలీయతే =
లీనమగుచున్నవి.

తా॥ జీవరాశి బ్రహ్మయొక్క రాత్రియగు అవ్యక్తమునందు లయించును. బ్రహ్మయొక్క పగలగు మహత్తత్త్వమునందు పుట్టుచుండును. ఇట్లు జీవరాశి పుట్టి పుట్టి లయమగు చున్నది. సమష్టి బుద్ధి మహత్తత్త్వము.

వి॥ జీవరాశియంతయు స్వాధీనము తప్పిపోయి యీశ్వరాజ్ఞాను సారము బ్రహ్మదేవుని రాత్రిలో లీనమగును, బ్రహ్మదేవుని పగటిలో జీవరాశి పుట్టి లీనమగుచున్నది.

శ్లో॥ పరస్త స్మాత్తు భావోఽన్యోఽవ్యక్తోఽవ్యక్తాత్సనాతనః ।

యస్ససర్వేషు భూతేషు నశ్యత్సు నవినశ్యతి ॥

20

పరః, తస్మాత్, తు, భావః, అన్యః, అవ్యక్తః, అవ్యక్తాత్, సనాతనః, యః, సః, సర్వేషు, భూతేషు, నశ్యత్సు, న, వినశ్యతి.

టీ॥ యః = ఏ, భావః = ఉనికి, తస్మాత్ = ఆ, అవ్యక్తాత్ = అవ్యక్తతత్త్వమున కంటె, అన్యః = ఇతరమైనదియు, పరః = శ్రేష్ఠమయినదియు, అవ్యక్తః = స్పష్టముగా తెలియనిదియు, సనాతనః = శాశ్వతమైనదియునైయున్నదో, సః = ఆ, భావః = ఉనికియైన బ్రహ్మము, సర్వేషు భూతేషు = సర్వ ప్రాణికోట్లు, నశ్యత్సు = నశించుచుండినను, న+ వినశ్యతి = నశింపదు.

తా॥ అవ్యక్తతత్త్వమున కంటె వేఱయినదియును, శ్రేష్ఠమయినదియును, స్పష్టముగా తెలియ నశక్యమయినదియును, శాశ్వతమయినదియును నగు బ్రహ్మము జీవరాశి నశించుచుండినను నశింపదు.

వి॥ అవ్యక్తతత్త్వమున కంటె వేఱైనదియును, శ్రేష్ఠమైనదియును, స్పష్టముగా తెలియనిదియు, నగు ఉనికిగల బ్రహ్మము జీవరాశియంతయు నశించు చుండినను నశింపదు.

శ్లో॥ అవ్యక్తోఽక్షర ఇత్యుక్త స్తమాహుః పరమాంగతిమ్ ।

యం ప్రాప్య ననివర్తన్తే తద్ధామ పరమం మమ ॥ 21

అవ్యక్తః, అక్షరః, ఇతి, ఉక్తః, తమ్, ఆహుః, పరమామ్, గతిమ్,
యమ్, ప్రాప్య, న, నివర్తంతే, తత్, ధామ, పరమమ్, మమ.

టీ॥ యం = ఏ పరమాత్మ, అవ్యక్తం = అవ్యక్తుడనియు, అక్షరః =
నశింపనివాడు, ఇతి = అని, ఉక్తః = చెప్పబడుచున్నదో, తం = ఆ
పరమాత్మను, పరమాం = శ్రేష్ఠమైన, గతిం = స్థానముగా, ఆహుః =
చెప్పుదురు. యం = దేనిని, ప్రాప్య = పొంది, న + నివర్తంతే = తిరిగిరాలో,
తత్ = అట్టి, మమ = నాయొక్క, ధామ = స్థానము, పరమం =
శ్రేష్ఠమయినది.

తా॥ అవ్యక్తమును, అక్షరమును నయిన పరమాత్మయే శ్రేష్ఠమయిన
స్థానము. ఆ పరమాత్మను పొందిన పిమ్మట పునర్జన్మమునకు రారు.

వి॥ అవ్యక్తుడనియు, నశింపనివాడనియు చెప్పబడుచున్న బ్రహ్మమే
శ్రేష్ఠమైన స్థానమని చెప్పుదురు. బ్రహ్మమును పొందినవారు తిరిగి
జన్మమునకు రారు. మరల జన్మమునకు రాని కైవల్యస్థానమే దేవుని
నిలయము.

శ్లో॥ పురుషస్య పరః పార్థ! భక్త్యా లభ్య స్త్వనన్యయా ।

యస్యాంతస్థాని భూతాని యేన సర్వమిదం తతమ్ ॥ 22

పురుషః, సః, పరః, పార్థ, భక్త్యా, లభ్యః, తు, అనన్యయా,
యస్య, అన్తః స్థాని, భూతాని, యేన, సర్వమ్, ఇదమ్, తతమ్.

టీ॥ పార్థ = అర్జునా ! భూతాని = ప్రాణులు, యస్య = ఎవరియొక్క
అంతః + స్థాని = లోపల నున్నదో, యేన = ఎవనిచేత, సర్వం = సమస్తమైన,
ఇదం = ఈ జగత్తు, తతం = వ్యాపించియున్నదో, సః = ఆ, పరః =

శ్రేష్ఠమైన, పురుషః = పురుషుడు, అనన్యయా = తనకంటే నితరముగాని, భక్త్యాతు = భక్తి చేతనే, లభ్యః = లభ్యుడు,

తా॥ ప్రాణులన్నియు దేవునిలో నున్నవి. సర్వజగమును దేవునిచే వ్యాపించి యున్నది. ఆ దేవుని ననన్య భక్తి చేతనే పొందగలము.

వి॥ సర్వప్రాణులును పరమాత్మ లోపల నున్నవి. పరమాత్మనుండియే పుట్టి అభివృద్ధి నొందుచున్నవి. అట్టి పరమాత్మను అనన్యభక్తిచేతనే పొందవలెను. బాహ్యభక్తి అనగా తనకంటే వేఱుగా నెక్కడనో దేవుడున్నాడని చేయు భక్తి. అనన్యభక్తి అనగా ప్రత్యగాత్మ స్వరూపుడగు తనకంటే దేవుడు వేఱుగా లేడని తెలిసికొని సోఽహం భావముచే స్వస్వరూపాను సంధానము చేయుట. ఏకాంత భక్తి యనగా శ్వాసయు సంకల్పములు నశించిన పిమ్మట మిగులు కేవలానంద స్వరూపము.

బాహ్య భక్తిచే దేవుని పొందలేము. ఏకాంతభక్తిచే దేవుడే తాను, తానే దేవుడగుదుము. 'సోఽహం, తత్త్వమసి, అహంబ్రహ్మస్మి' అనబడు సోపానత్రయ ముందుంటే అనన్యభక్తి.

శ్లో॥ యత్ర కాలే త్వనావృత్తి మావృత్తిం చైవ యోగినః ।

ప్రయాతా యాన్తితం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ ॥

23

యత్ర, కాలే, తు, అనావృత్తిమ్, అవృత్తిమ్, చ, ఏవ, యోగినః,
ప్రయాతాః, యాన్తి, తమ్, కాలమ్, వక్ష్యామి, భరతర్షభ.

టీ॥ భరతర్షభ = అర్జునా!, యత్ర = ఏ, కాలే+తు = కాలమునందైతే, ప్రయాతాః = ప్రయాణము చేయుచున్న, యోగినః = యోగులు. అనావృత్తిం = జన్మరాహిత్యమును, యత్ర = ఏ, కాలే = కాలమునందు, ప్రయాతాః = ప్రయాణము చేయువారు, ఆవృత్తిం = పునర్జన్మమును, యాన్తి = పొందుచున్నారో, తం = ఆ, కాలం = కాలమును, వక్ష్యామి = చెప్పుచున్నాను.

తా॥ ఏ కాలమున ప్రయాణముజేసిన యోగులు మోక్షము నొందుదురో, యే కాలమున ప్రయాణము జేసినవారు పునర్జన్మము నొందుదురో ఆ కాలమును గూర్చి చెప్పుచున్నాను.

వి॥ ఏకాలమున ప్రయాణము చేసినచో జన్మరాహిత్యమును, మోక్షమును నగు బ్రహైక్యము నొందుదురో, ఏ కాలమున ప్రయాణము చేయువారు పునర్జన్మము నొందుదురో ఆ కాలమును గూర్చి వివరించుచున్నాను.

శ్లో॥ అగ్నిర్జ్యోతిరహ శుక్ల షణ్మాసా ఉత్తరాయనమ్ ।

తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః ॥ 24

అగ్నిః, జ్యోతిః, అహః, శుక్లః, షణ్మాసాః, ఉత్తరాయణమ్,

తత్ర, ప్రయాతాః, గచ్ఛన్తి, బ్రహ్మ, బ్రహ్మవిదః, జనాః.

టీ॥ అగ్నిః = అగ్ని. జ్యోతిః = జ్యోతి, అహః = పగలు, శుక్లః = తెలుపు, షణ్మాసాః = ఆఱు మాసములుగల, ఉత్తరాయణం = ఉత్తరాయణము, తత్ర = అచ్చట, ప్రయాతాః = ప్రయాణమై పోవునట్టి, బ్రహ్మవిదః = బ్రహ్మము నెఱిగిన, జనాః = జనులు. బ్రహ్మ = బ్రహ్మమును, గచ్ఛంతి = పొందుచున్నారు.

తా॥ అగ్ని, జ్యోతి, పగలు, శుక్లము, ఆఱుమాసములుగల ఉత్తరాయణము, ఇట్టి కాలమున ప్రయాణమయి పోవునట్టి బ్రహ్మవేత్తలు బ్రహ్మమును పొందుచున్నారు.

వి॥ అగతి కుటిలం ఊర్ధ్వం వా గచ్ఛతీ త్యగ్నిః, అగకుటిలాయాం గతౌ. ఊర్ధ్వంవా = ఊర్ధ్వముగానైనను, కుటిలంవా = కుటిలముగానైనను, అగతి = గచ్ఛతి = జ్వలించునది. ఇతి = కనుక, అగ్నిః = అగ్ని. అగ్ని స్థానము నేత్రము. కారణశరీరస్థానము నిదియే. ఇచ్చట జీవత్వమును,

అవిద్యయును మిశ్రమై యున్నవి. జీవత్వమే అగ్ని. ద్యోతత ఇతి జ్యోతిః, ద్యుతదీప్తా, ద్యోతత = ప్రకాశించునది. ఇతి = కనుక, జ్యోతిః = జ్యోతి, జీవుడు జ్ఞానబోధచే ప్రకాశించుటయే జ్యోతి. బ్రహ్మమును సమీపించుచు అభివృద్ధియగుటయే జ్యోతి. సూర్యేణ నహీయత ఇత్యహః. ఓహాక్ త్యాగే, సూర్యేణ = సూర్యునిచే, నహీయత = విడువబడనిది, ఇతి = కనుక, అహః = అహస్సు, జ్ఞానసూర్యుని విడువని స్థితి పగలు. బ్రహ్మానందమును విడువని నిర్మల స్థితి పగలు. తెలుపు = శోకతి గచ్చతి మనః అస్మిన్నితి శుక్లః. శుకగతౌ, మనః = మనస్సు, అస్మిన్ = దీనియందు, శోకతి = గచ్చతి = ప్రవర్తించును, ఇతి = కనుక, శుక్లః = శుక్లము. మనసు బ్రహ్మానందము నందు ప్రవర్తించగా ఏర్పడు శుద్ధ సాత్విక వృత్తి శుక్లము. మన్యతే పరిమీయతేన నేనేతి మాసః, మసీపరిమాణే, అనేన = దీనిచేత, మన్యతే = పరిమీయతే = పరిమాణము చేయబడును, ఇతి = కనుక, మాసః = మాసము.

“ఇతని శక్తి యంతయున్న”దని పరిమాణము చేయబడును కనుక మాసము. జ్ఞానేంద్రియములు బుద్ధియును కలసి ఆఱుమాసములు. సత్వగుణము తెలుపు, సత్వ గుణముచే నేర్పడినవి జ్ఞానేంద్రియములు. శుద్ధాంతఃకరణము బుద్ధి. జీవుని యోగ్యత జ్ఞానేంద్రియములు బుద్ధినిబట్టి నిర్ణయింపవచ్చును. ఉత్ ఊర్ధ్వం తరం త్యనేనే త్యుత్తరం, తృతరణ ప్లవనయోః, ఉత్ = ఊర్ధ్వమునకు, అనేన = దీనిచేత, తరంతి = దాటుదురు, ఇతి = కనుక, ఉత్తరం = ఉత్తరము. అయంతేనే నేత్యయనం. అయపయగతౌ, అనేన = దీనిచేత, అయంతే = పోవుదురు, ఇతి కనుక, అయనం = అయనము. ఊర్ధ్వమును దాటు ప్రయాణము ఉత్తరాయనము, శుద్ధ సాత్వికమనబడు బ్రహ్మానందమునందు వృత్తితో కూడుకొని బ్రహ్మైక్యమగుటకై ఊర్ధ్వమునకుదాటు ప్రయాణము ఉత్తరాయనము. ఇట్టి మార్గమున బ్రహ్మవిదులు ప్రయాణముచేసిరేని బ్రహ్మమును పొందుదురు.

అగ్నిస్థానము, నేత్రము. కారణము, జీవత్వము, అహంకారము ఈ వ్యాప్యతీయంతయు నగ్ని, బ్రహ్మమును సమీపించుచున్న జీవత్వమే జ్యోతి. జ్ఞానసూర్యుని విడువక బ్రహ్మనందమున మునుగుచుండు స్థితి పగలు, బ్రహ్మాంపు సన్నిధిచే కలుగు శుద్ధసాత్విక బ్రహ్మకారవృత్తియే శుక్లము. జ్ఞానేంద్రియములు బుద్ధియు కలిసి యాఱుమాసములు, జ్ఞానేంద్రియ బుద్ధి వృత్తుల బట్టి మన యోగ్యత పరిమాణమును గుర్తింపవచ్చును. ఊర్ధ్వమగు కైవల్యమునకు దాటించు తురీయవృత్తి యుత్తరము. ఇట్టి తురీయమునుండి తురీయాతీతము నొందెడు ప్రయాణమే అయనము. ఇట్టి మార్గమున పయనమైనవారు బ్రహ్మమును పొందుదురు.

శ్లో॥ ధూమో రాత్రి తథా కృష్ణః షణ్మాసా దక్షిణాయనమ్ ।

తత్ర చాంద్రమసం జ్యోతి ర్యోగీ ప్రాప్య నివర్తతే ॥ 25

ధూమః, రాత్రిః, తథా, కృష్ణః, షణ్మాసాః, దక్షిణాయనమ్,
తత్ర, చాంద్రమసమ్, జ్యోతిః, యోగీ, ప్రాప్య, నివర్తతే.

టీ॥ ధూమః = పొగ, రాత్రిః = రాత్రి, తథా = అట్లే, కృష్ణః = నలుపు, షణ్మాసాః = ఆఱుమాసములుగల, దక్షిణాయనం = దక్షిణాయనము, తత్ర = అచ్చట, చాంద్రమసం = చంద్ర సంబంధమైన, జ్యోతిః = తేజస్సును, యోగి = యోగి, ప్రాప్య = పొంది, నివర్తతే = మలుచున్నాడు.

తా॥ పొగ, రాత్రి, నలుపు, ఆఱుమాసములతోడి దక్షిణాయనము. ఈ మార్గమున యోగి ప్రయాణమైనచో చంద్ర సంబంధమైన తేజస్సును పొంది మలుచు జన్మమునకు వచ్చుచున్నారు.

వి॥ అగ్ని స్థానముననున్న కారణశరీరమునందలి అవిద్యాభాగమే ధూమము. అవిద్యయందు మునిగినచో 'నిది ఆత్మ, యిది యనాత్మ' అనెడు వివేకముండదు. ఇదే గ్రుడ్డిమబ్బుగల రాత్రి. అవివేకముతో తామసవృత్తి యేర్పడును. తమో గుణము నలుపు. కర్మేంద్రియములైదు, మనస్సు

నొకటియుచేరి ఆఱుమాసములు గల దక్షిణాయనము, మలినాంతః కరణమునకు మనస్సు అనెడు పేరున్నది. దక్షతే పరకార్యం శీఘ్రం కరోతీతి దక్షిణః. దక్షవృద్ధా, పరకార్యం = తనకంటె నితరమైన అనాత్మకార్యమును, దక్షతే = శీఘ్రం కరోతి = శీఘ్రముగా చేయువాడు, ఇతి = కనుక, దక్షిణః = దక్షిణము. దక్షిణ దిక్పాలకుడు యముడు. దక్షిణద్వారము నరకద్వారము. ఇట్టి నరకమునకు ప్రయాణము జేయించునది దక్షిణాయనము. ‘చంద్రమా మనసోజాతః’ అని పురుష సూక్తము. మనస్సున కధిదేవత చంద్రుడు. మానసిక చలనముచేతనే అవిద్య యనబడు ఆవరణ మేర్పడును. ఇట్టి చంద్ర సంబంధమైన జ్యోతిని బొందిన వాడు మోక్షము నొందలేడు. మరల జన్మించును. మానసిక సంబంధమైన సంకల్పశక్తియే చంద్ర సంబంధమైన జ్యోతి.

కారణ శరీరమునందలి యవిద్యాభాగమే ధూమము = పొగ, అవిద్యచే నిజము తెలియక ప్రత్యగాత్మ యందధ్యస్త జీవన్ముక్తి యున్నదని నమ్మి భ్రమించుచు ఆత్మానాత్మల విశదముగా నెఱుగని వృత్తియే గ్రుడ్డిమబ్బు = చీకటిరాత్రి. అవివేకముచే నేర్పడిన తామస వృత్తి నలుపు, సాత్త్వికవృత్తి తెలుపు, రాజసవృత్తి ఎఱుపు, కర్మేంద్రియములు, మనస్సు కలిసి యాఱుమాసములుగల దక్షిణాయనము. దక్షిణ దిశాధిపతి యముడు, నరకాధిపతి, దక్షిణ ప్రయాణము నరకమును జేర్చును, “చంద్రమా మనసోజాతః” చంద్రుడే మనస్సు. మనసున కధిదేవత చంద్రుడు. విక్షేపముచే నావరణ మేర్పడును. ఇట్టిచంద్ర సంబంధమైన జ్యోతిని పొందినవాడు ముక్తుడు కాలేడు. మరల జన్మించును. మానసిక సంకల్ప శక్తియే చంద్ర సంబంధమైన జ్యోతి.

శ్లో॥ శుక్ల కృష్ణే గతీ హ్యేతే జగత శ్శాశ్వతే మతే ।

ఏకయా యాత్యనావృత్తి మన్యయాఽవర్తతే పునః ॥ 26

శుక్ల కృష్ణే, గతీ, హి, ఏతే, జగతః, శాశ్వతే, మతే,
ఏకయా, యాతి, అనావృత్తిమ్, అన్యయా, ఆవర్తతే, పునః.

టీ॥ శుక్ల కృష్ణే = తెలుపు నలుపుగల, జగతః = జగత్తునకు, శాశ్వతే = నిత్యములైన, ఏతే = ఈ, గతీ = మార్గములు, మతే = సమ్మతములైనవి, ఏకాయా = ఒక మార్గముచేత, అనావృత్తిం = తిరుగులేని స్థితిని, యాతి = పొందుచున్నాడు. అన్యయా = ఇంకొక మార్గముచేత, పునః = మరల, ఆవర్తతే = తిరుగుడును పొందుచున్నాడు. (పునర్జన్మమును పొందును).

తా॥ శుద్ధసాత్వికము తెల్లనిది. తురీయము శుద్ధసాత్వికవృత్తి. బ్రహ్మనిష్ఠయే తురీయము. ఈ మార్గమున ప్రయాణముజేసినచో మోక్షము లభించును దీనికితర మార్గము సూక్ష్మశరీర చలనమునందు పడుటయే, సంకల్ప నిర్మిత ప్రపంచమునబడి మునిగిపోవునది రెండవ మార్గము. ఈ మార్గమున ప్రయాణముజేసినవారు జనన మరణ ప్రవాహమున కొట్టుకొని పోవుచుందురు.

వి॥ జగత్తునకు, తెల్లనిది, నల్లనిది యగు శాశ్వతమైన రెండు త్రోవలు. తెల్లని మార్గమున సంచరించితిమేని మరల జన్మమునకు రానికైవల్యము నొందుదుము. ఇదియే శుద్ధసాత్వికంపు తురీయమార్గమగు బ్రహ్మకారవృత్తిచే బ్రహ్మమును జ్ఞేయముచేయు మార్గము. ఇంకొక నల్లని దోవయందు తిరిగినచో మనము పునర్జన్మకు వచ్చెదము, ఇది మలిన సాత్వికంపు టవిద్యామార్గమగు అనాత్మాకార వృత్తిచే అనాత్మను జ్ఞేయముగాజేయు మార్గము. విక్షేపమున పడవేయు మార్గమిదియే. ఇట్లు మొదటి శుక్లమార్గము గురు సూటిలో గుఱి తప్పక నడచుటే. రెండవ కృష్ణ మార్గము గుఱితప్పి సంకల్ప ప్రవాహమున చిక్కుకొని విక్షేప సమన్విత జీవసృష్టియందు మునిగి జనన మరణ ప్రవాహమున మునుగుటయగును.

శ్లో॥ నైతే సృతీ పార్థ! జానన్ యోగీ ముహ్యతి కశ్చన ।

తస్మాత్స ర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్జున ॥ 27

న, ఏతే, సృతీ, పార్థ, జానన్, యోగీ, ముహ్యతి, కశ్చన,
తస్మాత్, సర్వేషు, కాలేషు, యోగయుక్తః, భవ, అర్జున.

టీ॥ పార్థ = అర్జునా ! ఏతే = ఈ రెండైన, సృతీ = మార్గములను, జానన్ = తెలిసిన, యోగీ = యోగి, కశ్చన = ఒకానొకడును, నముహ్యతి = మోహమునొందడు. తస్మాత్ = అందువలన, సర్వేషు కాలేషు = సర్వ కాలములందును, యోగయుక్తః = యోగముతో కూడుకొన్నవాడవు, భవ = అగుము.

తా॥ అర్జునా! ఈ రెండు మార్గముల నెఱింగిన యోగి యెవడును మోహము నొందడు, కనుక సర్వకాలములందును యోగయుక్తుడవు కమ్ము.

వి॥ శుక్ల కృష్ణ పక్ష మార్గములగు ఉత్తర దక్షిణాయనములగు నివృత్తి ప్రవృత్తి పథముల నెఱిగిన యోగి మోహము నొందడు. రెండు మార్గముల ఫలితము ననుభవించినవాడగుటచే యథార్థము నెఱిగియుండును. విపరీత జ్ఞానమగు మోహము నొందడు. కనుక నీవు తురీయపథమున శుక్ల మార్గమున నెల్లకాలమును సంచరించుచు యోగియై యుండవలయును. దక్షిణాయనమున కృష్ణపక్షమార్గమున సంచరించి పునర్జన్మల నొందక శుక్లతురీయమార్గగామివై ముక్తుడవై యుండవలయును.

**శ్లో॥ వేదేషు యజ్ఞేషు తపస్సుచైవ దానేషు యత్పుణ్యఫలంప్రదిష్టమ్।
అత్యేతితత్సర్వ మిదంవిదిత్వా యోగీపరం స్థానముపైతిచాద్యం॥ 28**

వేదేషు, యజ్ఞేషు, తపస్సు, చ, ఏవ, దానేషు, యత్, పుణ్యఫలమ్, ప్రదిష్టమ్,
అత్యేతి, తత్, సర్వమ్, ఇదమ్, విదిత్వా, యోగీ, పరమ్, స్థానమ్, ఉపైతి చ, అద్యమ్.

టీ॥ యోగీ = యోగి, ఇదం = ఈ యోగమును, విదిత్వా = తెలిసికొని, వేదేషు = వేదములందును, యజ్ఞేషు = యజ్ఞములందును, తపస్సు చైవ = తపస్సులందును, దానేషుచైవ = దానములందును, యత్ = ఏ, పుణ్యఫలం = పుణ్య ఫలము, ప్రదిష్టం = నిర్దేశింపబడినదో, తత్ = ఆ పుణ్యఫలమును, సర్వం = సర్వమును, అత్యేతి = అతిక్రమించుచున్నాడు,

ఆద్యం = మొట్టమొదటిదైన, పరం = శ్రేష్ఠమైన, స్థానం = స్థానమును, ఉపైతి = పొందుచున్నాడు.

తా॥ యోగి యీ యోగము నెఱింగి తపో యజ్ఞ దానాదులచేసినచో నెంత పుణ్యము లభించునని వేదములందు చెప్పబడినదో అంతటి పుణ్యమున కంటె మించిన మహోన్నత పుణ్యమును పొందుచున్నాడు. అదేదనగా ఎంత పుణ్యము జేసిననూ లభింపని సనాతనమైన, శ్రేష్ఠమైన బ్రహ్మానంద పదవిని పొందుచున్నాడు.

వి॥ ఇట్లు దేవునిలో లీనమైన యోగి యియ్యోగము ననుభవ పూర్వకముగా నెఱిగి యుండును. వేదములను పఠించుటచేతను, యజ్ఞముల నొనరించి దేవతల దృష్టి పఱచుట చేతను తపస్సుచే తపించుటచేతను, దానముల నెన్నిటినిో యాచరించుటచేతను కలిగెడు పుణ్యమునకంటె యోగమార్గమున దేవునందు లీనమగుటయే గొప్ప శుభకార్యము. కనుక వేదయజ్ఞ దానతపస్సులచే కలిగెడు పుణ్యమును యోగి యతిక్రమించును. తురీయ సంబంధమై, తురీయా తీతమైయుండు మొట్టమొదటిదైన స్థానమును యోగి పొందును.

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం,
యోగశాస్త్రే శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే అక్షరపరబ్రహ్మ యోగో
నామ అష్టమోఽధ్యాయః

ఇది బ్రహ్మశ్రీ జగద్గురు వేదాంతం లక్ష్మణార్కులచే రచింపబడిన టీకా తాత్పర్య విశేషార్థముగల స్వారాజ్య భగవద్గీత యందలి ఎనిమిదవ అధ్యాయము.

ఓం శాంతి శాంతి శాంతిః.

